

*Маст. Марија Милојевић, истраживачица сарадница
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 364-52:343.1

DOI: 10.46793/XVIIIМајско.897М

ПРУЖАЊЕ УСЛУГА ЦЕНТРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ*

Резиме

У овом раду ауторка се бави улогом центра за социјални рад у кривичном поступку. У уводним напоменама ауторка истиче разлоге којима се руководила приликом доношења одлуке да се бави овим проблемом и постојање потребе за свеобухватним приказом услуга које центар за социјални рад пружа органима кривичног поступка али и другим субјектима у поступку. Затим, анализира се учешће центра у посебној врсти поступка према малолетним учиниоцима кривичних дела. Поред тога, центар за социјални рад учествује и у кривичном поступку у коме се дете или малолетно лице јавља као оштећени или сведок кривичног дела. У том делу посебно се анализира услуга вођења форензичког интервјуа са дететом који се може спровести и у просторијама центра за социјални рад од стране за то обучених лица, запослених у центру. На крају, рад обухвата и истиче специфичности услуга центра за социјални рад у случају извршења кривичног дела насиља у породици. У закључку се посебно истиче значај мултисекторалне сарадње која је кључна приликом вођења кривичних поступака у којима се задира у приватну сферу појединаца (код насиља у породици) или се ради о, због свог узраста, посебно осетљивим субјектима (у кривичним поступцима према малолетним учиниоцима кривичних дела или у поступцима у којима су малолетна лица жртве или сведоци кривичних дела).

Кључне речи: *кривични поступак према малолетницима, центар за социјални рад, орган старатељства, форензички интервју са дететом, кривично дело насиље у породици, посебно осетљиви сведок, жртва кривичног дела, мултисекторална сарадња.*

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2022. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Уводне напомене

Комплексност друштва и времена у којем живимо представља значајан криминогени фактор и одражава се на „настанак, формирање и коначну реализацију криминалитета као масовне друштвене појаве и појединачног понашања“¹. Садашњи контекст индивидуалних и друштвених, глобалних и локалних изазова захтева адекватну реакцију државних органа, њихову реорганизацију, прилагођавање, усавршавање и удруживање у циљу што успешније борбе против криминалитета. Одавно се међу многим ауторима родила идеја о значају алтернативног реаговања државе на различите облике криминалног понашања појединаца.² Корене ових идеја можемо наћи у институту ресторативне правде³ и у бројним документима Савета Европе насталим на темељу заштите људских права и спречавању сваког облика насиља⁴. На темељима ресторативне правде, а на основу међународних

¹ Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић В., Костић, М., *Криминологија*, Ниш, 2012, стр. 337-338.

² Констатиновић-Вилић, С., писала је о ресторативној правди као о алтернативном виду реакције на криминалитет, а посебно о примену ресторативне правде код насиља у породици. О ресторативној правди видети и у: Маршавелски, А., Иванушић, К., *Ресторативна правда у казненоправној теорији и пракси*, Хрватски летопис за казнене знаности и праксу, вол. 28, бр. 2/2021, стр. 473-505; Чворовић, Д., Оташевић, Б., Вранешевећ, М., у *Мултисекторска сарадња у случајевима насиља у породици из угла Центра за социјални рад*, Социолошки преглед, вол. LV, бр. 3, 2021, стр. 1138-1164, писали су о значају удруживања и мултисекторске сарадње у случајевима насиља у породици које карактерише била улога центра за социјални рад за разлику од вођења поступка за друга кривична дела.

³ Ресторативна правда је „поступак у којем све заинтересирани стране које су се нашле у дотицају с протуправном радњом имају прилику расправити на који начин их дотиче протуправност и одлучити како поправити штету“. Braithwaite J., *Restorative justice and de-professionalization*, The Good Society, бр. 13(1)/2004, стр. 28; Маршавелски, А., Бернеш, А., *Темељни актуални проблеми крајње нужде у контексту примјенљивости ресторативне правде // Казнено право: синергија теорије и праксе*, Зборник радова у част професора Петра Новоселца, Загреб, 2018, стр. 301.

⁴ Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (ETS бр. 5, 1950) и њени протоколи, Европска социјална повеља (ETS бр. 35, 1961, ревидирана 1996, ETS бр. 163), Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици 2011., ратификована 2013. године... Претечу деловања Савета Европе на пољу заштите људских права представљају активности под окриљем Уједињених нација које су резултирале доношењем неких од најважнијих докумената у историји човечанства (Универзална декларација о људским правима 1948. године, Међународни пакт о грађанским и политичким правима 1966. године, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима 1966. године...). Треба поменути и: Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила) - Резолуција 40/33 Генералне скупштине УН 1985. године, Стандардна минимална правила УН за

стандарда, доноси се Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (ЗМУКД) и у наше законодавство уводе васпитни налози и посебне обавезе као врсте алтернативних и диверзионих мера али и посебна заштита малолетних лица као оштећених у кривичном поступку. „Наглашено значајну улогу у извршењу кривичних санкција и мера изречених малолетним учиниоцима кривичних дела имају центри за социјални рад“.⁵ Поред улоге у извршењу изречених санкција према молетницима, центар за социјални рад има улогу и у предлагању и избору мера, на тај начин што је: „израда налаза и стручног мишљења обавезна за потребе суда, на захтев суда или у случају да центар покреће поступак пред судом у складу са надлежностима органа старатељства а чија је сврха да омогући судији или тужиоцу разумевање контекста и околности од значаја за дете (малолетника) како би одлучили да ли има или нема основа за доношење одређене одлуке и како би одлука садржала активности које ће бити у најбољем интересу детета“⁶. Према ЗМУКД, орган старатељства остварује значајну улогу у поступку према малолетницима⁷ о чему ћемо више у наредном поглављу.

Такође, потреба за сарадњом, мултисекторалним поступањем и холистичким приступом, створили су могућност за пружање услуга и учествовање центра за социјални рад у кривичном поступку. Тако у чл. 7, Поглавља II о свеобухватним и координисаним политикама Закона о ратификацији Конвенције Савета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици из 2013. године истиче се холистички приступ и обавезују се „чланице да ће предузети неопходне законодавне односно друге мере за усвајање и примену делотворних, свеобухватних и координисаних државних политика које обухватају све релевантне мере за спречавање и борбу против свих видова насиља обухваћених овом Конвенцијом и нуде холистички одговор на насиље над женама“⁸. Без сарадње и учешћа различитих институција и организација не би се у потпуности могао остварити циљ извршења кривичних санкција (који посебно према малолетницима није само корекционистичке природе већ се води рачуна о њиховој интеграцији у друштво и измирењу са околином, а посебно

мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила) - Резолуција 45/110 Генералне скупштине УН 1990. године...

⁵ Соковић, С., *Услуге Центра за социјални рад у примени васпитних налога и у извршењу кривичних санкција изречених малолетним учиниоцима кривичних дела*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 12, Крагујевац, 2021, стр. 171.

⁶ Живанић, С., Бранковић, И., Шарац, Н., *Налаз и мишљење органа старатељства у кривичном поступку према малолетницима - Смернице за стручне раднике центара за социјални рад*, Београд, 2017, стр. 7-8.

⁷ Чл. 53, 58, 62, 101-112... ЗМУКД.

⁸ Law on Ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Official Gazette of the RS – international treaties, No. 12/2013.

оштећеним⁹) као и спречавање секундарне виктимизације (посебно се односи на малолетника). Тако је дошло до реализације форензичког интервјуа са дететом у просторијама центра за социјални рад за чије је одржавање и раније постојала законска могућност. Из наведених разлога, у овом раду ће се посебно обрадити услуге центра у кривичним поступцима у којима је оштећени или сведок малолетно лице као и његова улога у поступању органа поступка за кривично дело насиље у породици.

2. Посебни кривични поступак према малолетницима и услуге центра за социјални рад - органа старатељства

Према Закону о социјалној заштити, центар за социјални рад представља установу социјалне заштите у чија овлашћења, између осталих, спада предузимање прописаних мера, покретање и учествовање у судским и другим поступцима.¹⁰ У Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела као општеприхваћени термин користи се орган старатељства, уствари у тим случајевима поступа центар за социјални рад који врши његову функцију¹¹. Одредбе ових закона представљају правни основ за пружање услуга центра за социјални рад у кривичним поступцима који се воде према малолетницима.

„У савременом праву кривичноправни положај малолетника, између осталог, карактерише и посебан систем кривичних санкција. Углавном се ради о потпуно засебном систему чије тежиште представља прилично разуђена

⁹ Многи аутори истичу заштитнички приступ, *welfare justice* приступ као и приступ ресторативне правде. Види: Ковачевић, М., *Међународни стандарди у области кривичних санкција и мера за малолетнике*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, 2013, стр. 27-67.

¹⁰ Чл. 120. ст. 1. тач. 3, Закона о социјалној заштити (Сл. гласник РС, бр. 24/2011).

¹¹ Услуге социјалне заштите према Закону о социјалној заштити подељене су у следеће групе: услуге процене и планирања, дневне услуге у заједници, услуге подршке за самосталан живот, саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге и услуге смештаја; како су услуге социјалног старања синоним за услуге социјалне заштите (Van Krieken, R., *Сиромаштво друштвене контроле: објашњавање моћи у историјској социологији државе социјалног старања*, Теме - часопис за друштвене науке, бр. 1-4/2001) можемо закључити да се центар за социјални рад заједно са другим овлашћеним установама стара о корисницима својих услуга- отуда у нашем законодавству и литератури општеприхваћени термин „орган старатељства“. Нпр. у свом раду *Центар за социјални рад као орган старатељства у поступку породичног посредовања* Салић, Н., Лучић, Е., Рамић, С., управо анализирају центар за социјални рад у улози органа старатељства; затим, у самом Центру за социјални рад Ковачица констатују да „све битне одлуке о старатељству доноси центар за социјални рад, који се у законима често назива „орган старатељства“. У чл. 12 Породичног закона (Сл. гласник РС, бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015) констатује се да „послове заштите породице, помоћи породици и старатељства, у смислу овог закона, врши центар за социјални рад у даљем тексту: орган старатељства“.

посебна врста кривичних санкција васпитног карактера која подразумева наглашене специјално- превентивне циљеве и укључује посебне садржаје бриге и заштите малолетника.¹² Одређени аутори указују на чињеницу да је кроз историју постојало више доминантних модела реаговања на малолетнички криминалитет (заштитнички, правосудни, мешовити *welfare-justice* приступ, приступ заснован на поступатима ресторативне правде и неокорекционализам).¹³ На данашње трендове и стање малолетничког кривичног законодавства, како код нас тако и у свету, у највећој могућој мери утицали су међународни стандарди и документи донети у овој области. „У годинама које долазе можемо очекивати још израженије дејствовање глобализацијских процеса и јачи утицај међународне правне регулативе на национална малолетничка кривична права.“¹⁴ Међутим, иако је приметна борба традиционалних националних кривичних система и њихове репресивне реакције са новим глобализацијским трендовима, вредности као што су „најбољи интерес детета“ и величање права детета, као и тежња малолетничког кривичног правосуђа ка превенцији и ресторативном приступу, не могу бити оспорени.¹⁵

Окосницу модела реакције на малолетнички криминалитет који је заузело наше законодавство чини примена алтернативних и диверзионих мера. Ово даље подразумева потребу укључивања бројних органа и установа у циљу заштите и старања над малолетним делинквентима. Једно од главних средстава којима располаже орган старатељства како би учествовао у поступку према малолетницима је израда налаза и мишљења. Прописано је да се налаз и мишљење доставља у следећим случајевима: 1) по захтеву Вишег јавног тужилаштва о целисходности покретања припремног поступка/ избору васпитног налога, 2) по захтеву Вишег суда у припремног поступку према малолетном лицу и 3) по захтеву суда за окривљено млађе пунолетно лице.¹⁶ На основу наведеног можемо закључити да је израда налаза и мишљења потребна не само током поступка према малолетницима већ и тренутку одлучивања о његовом покретању када јавни тужилац може закључити да његово покретање није целисходно и да је најбоље реаговати ван кривичног поступка мерама диверзионог карактера (васпитним налозима) на делинквентно понашање малолетника. Само учествовање центра за социјални рад можемо поделити према фазама поступка у којима је оно неопходно: у фази пре покретања припремног поступка, у фази поступка у којој суд одлучује

¹² Соковић, С., *нав. чланак*, стр. 169-170; Шкулић, М., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2011, стр. 279 итд.

¹³ Ковачевић, М., *нав. дисертација*, стр. 27-67.

¹⁴ *Исто*, стр. 379.

¹⁵ UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia, 2008.*, 14.

¹⁶ Живанић, С., Бранковић, И., Шарац, Н., *нав. дело*, стр. 11.

о санкцији која ће бити изречена малолетнику и у фази извршења васпитних налога и кривичних санкција изречених малолетнику у којој је орган старатељства дужан да прати и извештава суд о њиховој примени. У фази одлучивања о покретању кривичног поступка према ЗМУКД: „за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година или новчана казна јавни тужилац за малолетнике може одлучити да не захтева покретање кривичног поступка...ако сматра да не би било целисходно да се води поступак према малолетнику....Ради утврђивања ових околности јавни тужилац за малолетнике може затражити мишљење од органа старатељства о целисходности покретања поступка према малолетнику, а може прикупљање тих податка поверити и стручном лицу (социјалном раднику, психологу, педагогу, специјалном педагогу и др.) ако га има у јавном тужилаштву.“¹⁷ Такође, сам избор и примена васпитних налога се, према закону, врши у сарадњи са, између осталих, и надлежним органом старатељства.¹⁸

На сличан начин, орган старатељства сачињава налаз и мишљење али у овом случају на захтев Вишег суда у припремном поступку према малолетнику. Тада, суд је обавезан да затражи мишљење органа старатељства посебно о чињеницама које су везане за личност малолетника.¹⁹ Центар за социјални рад утиче и на избор васпитних мера према малолетнику. „Остваривање "унутрашње динамике" система васпитних мера, од избора конкретне мере до њеног укидања, са свим међу-модалитетима кумулације, замене и прилагођавања промењеним условима извршења или постигнутом успеху, надлежном суду омогућава сарадња са органима старатељства.“²⁰ „Решење о изрицању посебне обавезе накнаде штете оштећеном суд доноси по претходно прибављеном мишљењу надлежног органа старатељства о висини и начину накнаде штете личним радом малолетника.“²¹ Извештавање према суду прилика је за орган старатељства да подели неопходне информације о детету и породици и на тај начин утиче на доношење одлука које су у најбољем интересу детета.²² Налаз и мишљење центра треба бити сачињено јасно, прецизно, у којем сваки водитељ случаја користи своје професионално знање и умеће, као и стручно усавршавање како би на најбољи могући начин испунио

¹⁷ Чл. 58 ст. 1 ЗМУКД.

¹⁸ Чл. 8 ст. 3 ЗМУКД.

¹⁹ Чл. 64 ст. 3 у вези ст. 1 ЗМУКД. „...посебно ће се утврдити узраст малолетника, чињенице потребне за оцену његове зрелости, испитаће се средина у којој и прилике под којима малолетник живи и друге околности које се тичу његове личности и понашања.“

²⁰ Соковић, С., *нав. чланак*, стр. 173.

²¹ *Исто*, стр. 174.

²² Jones, G. W., *Working with the Courts with Child Protection, U.S. Department of Health and Human Services Administration for Children and Families Administration on Children, Youth and Families, Childrens Bureau Office on Child Abuse and Neglect, 2006.* према: Живанић, С., Бранковић, И., Шарац, Н., *нав. дело*, стр. 11.

свој задатак. Притом, стручно лице центра за социјални рад може израдити налаз и мишљење уз сарадњу дечјег психијатра или других лица ако је то потребно у датом случају. Стандард „најбољег интереса детета“ уведен међународним документима²³ није само заступљен у породичном праву већ о њему треба водити рачуна и у кривичном поступку без обзира на то да ли је дете²⁴ жртва или починилац, или на други начин учесник кривичног поступка. Иако нигде није прецизно дефинисано, „сматра се да интереси детета налажу поштовање његовог мишљења, недискриминаторско поступање, стварање погодних услова за раст и развој, што мању заступљеност санкција и мера које подразумевају лишавање и ограничавање слободе и томе слично“²⁵.

Када је у питању извршење васпитних мера као типичних кривичних санкција према малолетним учиниоцима кривичних дела, за њихову реализацију надлежан је орган старатељства ако законом није другачије одређено.²⁶ Када је у питању судски укор као васпитна мера, он се извршава самим изрицањем тако да даље учешће органа старатељства у примени ове мере није потребно. Предвиђено је да ће орган старатељства извештавати суд о току извршавања васпитне мере и давати све потребне информације од значаја за судско одлучивање.²⁷ Како васпитне мере одликује флексибилност у изрицању и извршавању, извештај органа старатељства ће у великој мери утицати на одлуку суда да мере укине, измени или замени другим мерама. Када је реч о мерама појачаног надзора, улога центра за социјални рад је разнолика. Он је надлежан да помаже родитељу, усвојоцу или стараоцу као и да проверава извршење мере, затим да обавештава суд о току и резултатима спровођења мере а дужан је да без одлагања обавести суд о околностима које отежавају извршење²⁸ (када је у питању мера појачаног надзора од стране родитеља, усвојоца или стараоца); упути малолетника у другу породицу одређену судском одлуком, закључује уговор у писаном облику са породицом у коју се малолетник упућује, проверава извршење мере, помаже другој породици, предлаже суду одлуку о неодржавању односа малолетника са својом породицом и одлуку о упућивању у другу породицу ако се односи у породици у којој је малолетник упућен толико измене да отежавају извршење ове мере²⁹ (када је у питању мера појачаног надзора у другој породици); дужан је да одреди службено лице органа старатељства или друго стручно лице које ће

²³ Пекиншка правила из 1985. године, Конвенција УН о правима детета из 1989. године.

²⁴ Према Конвенцији УН о правима детета, дете је људско биће које није навршило 18 година живота док кривично законодавство наше земље препознаје дете (млађе од 14), млађег (14-16) и старијег малолетника (16-18) а васпитне мере се могу изрећи и млађем пунолетном лицу.

²⁵ Ковачевић, М., *нав. дисертација*, стр. 144.

²⁶ Чл. 98 ст. 2 ЗМУКД.

²⁷ Чл. 101 ст. 2 ЗМУКД код извршења посебних обавеза.

²⁸ Чл. 102-104 ЗМУКД.

²⁹ Чл. 105-108 ЗМУКД.

меру спроводити и о томе обавести суд, сачини програм рада са малолетником и о свему обавештава суд³⁰ (када је у питању мера појачаног надзора од стране органа старатељства); надлежан је за извршење мере појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за образовање и васпитање малолетника³¹. Улога органа старатељства значајна је и у погледу извршења заводских васпитних мера. У том смислу, надлежан је за упућивање малолетника у васпитну установу и у посебну установу за лечење и оспособљавање. „Орган старатељства надлежан за упућивање у васпитну установу није у обавези, како то ЗМКД налаже, само да одреди лице које је дужно да малолетника доведе у установу, него, према ставу судске праксе, одређује и установу у којој мера треба да се изврши, и обе одлуке доноси у форми решења о упућивању“.³² „У случају све три заводске васпитне мере надлежни орган старатељства може (поред родитеља, усвојиоца или стараоца) предложити одлагање почетка извршења мере, као и прекид већ започетог извршења заводске васпитне мере.“³³

3. Правни основ пружања услуга центра за социјални рад у кривичним поступцима у којима је дете оштећени или сведок

Други део малолетничког кривичног законодавства који негује заштитнички приступ према малолетницима чине одредбе о кривичноправној заштити малолетних лица који су оштећени у кривичном поступку. Прописано је да, када поступају у поступцима за одређена кривична дела³⁴ у којима је

³⁰ Чл. 109-110 ЗМУКД.

³¹ Чл. 111-112 ЗМУКД.

³²Перић, О., *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Београд, 2007, стр. 215.

³³Соковић, С., *нав. чланак*, стр. 179.

³⁴ Таксативно набројана кривична дела из чл. 150 ст. 1 ЗМУКД- тешко убиство (чл. 114); навођење на самоубиство и помагање у самоубиству (чл. 119); тешка телесна повреда (чл. 121); отмица (чл. 134); силовање (чл. 178); обљуба над немоћним лицем (чл. 179); обљуба са дететом (чл. 180); обљуба злоупотребом положаја (чл. 181); недозвољене полне радње (чл. 182); подвођење и омогућавање вршења полног односа (чл. 183); посредовање у вршењу проституције (чл. 184); приказивање порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију (чл. 185); ванбрачна заједница са малолетником (чл. 190); одузимање малолетног лица (чл. 191); промена породичног стања (чл. 192); запуштање и злостављање малолетног лица (чл. 193); насиље у породици (члан 194); недавање издржавања (чл. 195); родоскрвњење (чл. 197); разбојничка крађа (чл. 205); разбојништво (чл. 206); изнуда (чл. 214); омогућавање уживања опојних дрога (чл. 247); ратни злочин против цивилног становништва (чл. 372); трговина људима (чл. 388); трговина децом ради усвојења (чл. 389); заснивање ропског односа и превоз лица у ропском односу (чл. 390).

оштећени малолетно лице, судија који председава већем, јавни тужилац, истражни судија (сада судија а претходни поступак) и поступајући службеници органа унутрашњих послова, морају да стекну посебна знања из области права детета и кривичноправне заштитне малолетних лица. Предвиђено је да ће се сва наведена лица односити према оштећеном „водећи рачуна о његовом узрасту, својствима личности, образовању и приликама у којима живи, посебно настојећи да се избегну могуће штетне последице поступка по његову личност и развој“³⁵. Посебно се води рачуна о ситуацији када се малолетно лице оштећено кривичним делом саслушава као сведок у кривичном поступку. Малолетном лицу као сведоку, решењем о одређивању јавног тужиоца, судије појединца или председника већа, додељује се статус посебно осетљивог сведока. Свој статус посебно осетљивог сведока малолетно лице црпи из одредби општег кривичнопроцесног законодавства према којем „сведоку који је с обзиром на узраст, животно искуство, начин живота, пол, здравствено стање, природу, начин или последице извршеног кривичног дела, односно друге околности случаја посебно осетљив, орган поступка може.... одредити статус посебно осетљивог сведока“³⁶, као и из одредби посебног малолетничког законодавства према којима „ако се као сведок саслушава малолетно лице које је услед природе кривичног дела, последица или других околности, посебно осетљиво, односно налази се у посебно тешком душевном стању“³⁷, важе посебна правила. Међу тим правилима треба напоменути да је могуће забранити суочавање између малолетног лица и окривљеног ако је оно посебно осетљиво, односно ако се налази у посебно тешком душевном стању; да малолетно лице као оштећени мора имати пуномоћника од првог саслушања окривљеног³⁸; код препознавања окривљеног од стране оштећеног малолетног лица суд ће поступати посебно обазриво итд.

У тим случајевима треба поштовати низ одредби у којима значајно место заузима центар за социјални рад који врши улогу органа старатељства. Саслушање малолетника обавља се уз помоћ психолога, педагога или другог стручног лица, ако се као сведок малолетно лице саслушава када су учињена таксативно наведена кривична дела из чл. 150 ЗМУКД, „саслушање се може спровести највише два пута, а изузетно и више пута ако је то неопходно ради остварења сврхе кривичног поступка“, малолетна лица могу се саслушавати уз помоћ техничких средстава за пренос слике и звука без присуства странака и других учесника поступка, могу се саслушати у свом стану или другој просторији, односно овлашћеној установи- организацији, стручно

³⁵ Чл. 152 ст. 1 ЗМУКД.

³⁶ Чл. 103 ст 1 Законика о кривичном поступку (ЗКП).

³⁷ Чл. 153 ЗМУКД.

³⁸ Осим чл. 154 ст. 1 и 2 ЗМУКД, обавеза постављања пуномоћника ради заштите интереса посебно осетљивог сведока, регулисана је и одредбама ЗКП-а- чл. 103 ст. 3.

оспособљеној за испитивање малолетних лица³⁹. Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања од 2009. године истиче обавезу установа социјалне заштите подношења кривичне пријаве код откривања злостављања и занемаривања као и обавезу да пруже обавештења о потреби предузимања мера заштите малолетних лица. Прописана је и блиска сарадња између јавних тужилаца специјализованих за поступање у овој врсти материје са центрима за социјални рад у оквиру које тужиоци имају овлашћење на прикупљање података о малолетном лицу и његовој породици од стручњака органа старатељства као и овлашћење да наложе центру прикупљање додатних података у складу са спроведеним међусобним консултацијама⁴⁰. „Протокол захтева од полиције, јавног тужилаштва и органа старатељства координисану сарадњу и тимски рад ради адекватне заштите малолетног оштећеног у кривичном поступку.“⁴¹

3.1. Форензички интервју са дететом у просторијама центра за социјални рад

Пружање услуга центра за социјални рад у пракси се сводило на помоћ у саслушању малолетних лица од стране стручних лица, педагога и психолога запослених у центру и то искључиво у просторијама јавног тужилаштва и суда. Иако су ове одредбе пружале законску могућност саслушавања малолетних лица у просторијама центра за социјални рад као установи стручно оспособљеној за испитивање малолетних лица, приликом вршених интервјуа са заменицима јавног тужиоца, тужилачким помоћницима и полазницима Правосудне академије Основног и Вишег јавног тужилаштва и суда у Нишу, као и стручним лицима ЦЗР Ниш дошло се до сазнања да та законска могућност није коришћена до прошле године. Први форензички интервју са дететом вођен је у просторијама Центра за социјални рад „Свети Сава“ у Нишу 2021. године, са малолетним лицем за које се сумњало да је жртва кривичног дела злостављања (запуштање и злостављање малолетног лица чл. 193 КЗ) а у ком поступку је касније дошло до обустављања јавнотужилачке истраге. Интервју са дететом вођен је од стране педагога на тај начин што је у просторијама саветовалишта педагог водио интервју сам са дететом у просторији у којој се налази скрин- стакло непровидно са једне стране, док су друга лица могла да посматрају интервју а заменик јавног тужиоца био је у вези

³⁹ Чл 152 ст. 1,2,3 и 4 ЗМУКД.

⁴⁰ Поглавље 5 Посебног протокола о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања од 2009. године о учесницима у поступку заштите, део 3 и 3.2. који се односи на орган старатељства и његову сарадњу са јавним тужиоцем.

⁴¹ Илић, И., *Процесна заштита малолетних жртава злостављања и занемаривања*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, год. 52, бр. 66/2014, стр. 356.

са педагогом преко бежичне бубице и тако диктирао питања која су касније формулисана тако да буду прилагођена узрасту детета.⁴²

У ЦЗР Ниш је у току прошле 2021. године организована обука за вођење форензичких интервјуа са дететом⁴³ те и ауторка овакву праксу поздравља и нада се да ће заживети у већој мери. Просторије суда и јавног тужилаштва неадекватне су за саслушавање деце осим у случају да постоје просторије које су посебно намењене за такве ситуације и у потпуности опремљене и прилагођене деци што изискује адаптације судских и тужилачких зграда. Вођење интервјуа у просторијама у којима се дете осећа пријатно, са посебно обученим стручним лицима преко кога ће орган поступка и остали учесници моћи да постављају питања детету, доводи до смањења секундарне виктимизације на најмању могућу меру што је и циљ одредби о кривичноправној заштити малолетника. Најбољи интерес детета који је уведен као стандард у поступању органа поступка у којима се штите интереси малолетника у тесној је вези са спречавањем секундарне виктимизације. „Истраживање је показало да се у одређеном броју случајева остали учесници у поступку (центри за социјални рад, вештаци и сл.) позивају на заштиту најбољег интереса детета у циљу спречавања секундарне виктимизације и додатне трауматизације малолетних лица (и то само приликом саслушања детета или давања исказа у кривичном поступку), а не у циљу примарне заштите најбољег интереса детета у конкретном поступку.“⁴⁴ Потребно је пронаћи праву меру у погледу броја саслушавања малолетних лица у поступку. Позивајући са на „најбољи интерес детета“ и на спречавање секундарне

⁴² *Case study* спроведен је на основу интервјуа са поступајућим замеником јавног тужиоца и стручним лицима ЦЗР „Свети Сава“ у Нишу који су учествовали у вођењу интервјуа као и подацима прикупљеним на трибини на тему „Форензички интервју са дететом“ одржаној у просторијама Правног факултета у Нишу у организацији Правосудног истраживачког центра 23. 02. 2022. године.

⁴³ За обуку су коришћене методе приказане у књизи Стакић, Ђ., *Пажња, говори дете-процес, стратегије и методологија форензичког интервјуа са децом*, Београд, 2019. године, на основу којих је спроведен први форензички интервју. У обуци су учествовали и полицијски службеници, поред запослених у центру за социјални рад и тужилаштво.

⁴⁴ Банић, М., Стевановић, И., *Како до правосуђа по мери детета - Заштита деце жртва у кривичним поступцима и стање у пракси у Републици Србији*, Центар за права детета, 2015, стр. 29-35; Шолић, Н., Јанковић Јовановић, А., *Анализа имплементације домаћег законодавства, међународних докумената и општеприхваћених стандарда међународног права који се односе на заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања - Са фокусом на заштиту најбољег интереса детета приликом пружања судске заштите од насиља, злостављања и занемаривања*, Комитет правника за људска права, (<https://www.ombudsman.rs/attachments/article/4540/Za%20C5%A1tita%20deteta%20od%20nasilja,%20zlostavljanja%20i%20zanemari%20vanja.docx>), приступљено 11. 04. 2022. године, стр. 6. Истраживање Центра за права детета из 2015. године засновано на попуњавању анонимних анкета од стране судија Основног и Вишег суда у Београду.

виктимизације, све више се тежи само једном саслушавању детета и то у фази јавнотужилачке истраге.⁴⁵ Иако за то постоје законски основи (на главном претресу ће се увек прочитати записник о његовом исказу, односно пустити снимак саслушања у случају да је малолетно лице саслушано уз поштовање свих правила о узимању његовог исказа⁴⁶), треба напоменути да, увођењем јавнотужилачке истраге, може доћи до ситуације у којој поступајући судија (председник већа или судија појединац) у поступку у коме суди неће непосредно саслушавати малолетно лице чији исказ може бити од одлучујућег значаја за одлуку. Уколико се на главном претресу само прочита записник са саслушања, може доћи до повреде начела правичности суђења као и начела непосредности и контрадикторности. Ипак сматрамо да интенција законодавца није била да се малолетно лице само једном саслушава⁴⁷, нити је циљ на тај начин једним саслушањем убрзати ток поступка, већ управо, како смо претходно нагласили, у проналажењу праве мере у зависности од околности случаја. Тако би, са једне стране, дошло до заштите малолетника спречавањем његове додатне трауме, а са друге стране, поштујући и не дерогирајући остала начела кривичног поступка, до правно ваљане, на релевантним чињеницама и на правилно изведеним доказима засноване пресуде.

Као пример позитивне праксе можемо навести и случај у коме је центар за социјални рад послао допис суду да се малолетна оштећена налази у прихватилишту за злостављану и занемарену децу те да предлаже да је суд треба саслушати у просторијама прихватилишта како би се спречила даља трауматизација детета.⁴⁸

4. Улога центра за социјални рад код извршења кривичног дела насиље у породици

У нашем законодавству препозната је потреба за свеобухватнијом државном реакцијом ради спречавања кривичног дела насиља у породици. Интензивнији напори у том правцу учињени су посебно након ратификације Конвенције Савета Европе о превенцији и борби против насиља над женама и насиља у породици 2013. године, „наша земља показала је озбиљнију спремност да предузме мере и активности у пољу превенције насиља у

⁴⁵ Методом интервјуа дошло се до закључка да је органу поступка и стручним лицима ЦЗР циљ да заштите дете од поновљеног давања исказа и од поновне трауматизације детета.

⁴⁶ Чл 152 ст. 2,3,4 и 5 ЗМУКД.

⁴⁷ У ЗМУКД предвиђено је да се саслушање може спровести највише два пута, а изузетно и више пута ако је то неопходно ради остварења сврхе кривичног поступка (чл. 152 ст. 2).

⁴⁸ Банић, М., Стевановић, И., *нав. дело*, стр. 34.

породици и заштите жртава⁴⁹. То је резултирало доношењем посебног Закона о спречавању насиља у породици 2016. године. Према слову закона приликом спречавања овог кривичног дела мора да постоји сарадња између полиције, јавних тужилаштва, судова и центара за социјални рад.⁵⁰ Центар за социјални рад ће одредити стручњака који ће помагати у спречавању насиља у породици и помагати жртвама насиља. Центар за социјални рад има обавезу (као и остали органи и установе) да пријаве полицији и јавном тужилаштву о сваком насиљу у породици и непосредној опасности од њега. Овлашћени су на давање мишљења о процени ризика код изрицања хитних мера ако то полицијски службеник од њих затражи, а затим им се доставља наређење уколико је хитна мера изречена. Закон налаже да се у јавним тужилаштвима, судовима, центрима за социјални рад и полицијским управама именују лица одређена за везу која ће свакодневно размењивати обавештења. На подручју сваког основног јавног тужилаштва образује се група за координацију и сарадњу коју чине представници основних јавних тужилаштва, полицијских управа и центара за социјални рад. Група за координацију и сарадњу посебно је дужна да изради индивидуални план заштите и подршке жртви али и другим члановима породице којима је помоћ потребна.⁵¹ Према Правилнику о организацији, нормативима и стандардима рада центра за социјални рад од 2008. године центар, између осталих овлашћења, доставља, на захтев суда, мишљење о сврсисходности мере заштите од насиља у породици коју је тражио други овлашћени тужилац и пружа помоћ у прибављању потребних доказа суду пред којим се води поступак у спору за заштиту од насиља у породици.⁵² Законом о социјалној заштити дефинисано је ко може да користи права и услуге у систему социјалне заштите- лице код кога постоји опасност да ће постати жртва или ако јесте жртва самозанемаривања, занемаривања, злостављања, експлоатације и насиља у породици.⁵³ Уколико се узму обзир одредбе Посебног протокола о поступању центара за социјални рад- органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима из 2013. године корисник- жртва насиља у породици се дефинише

⁴⁹ Чворовић, Д., Оташевић, Б., Вранешевић, М., *Мултисекторска сарадња у случајевима насиља у породици из угла Центра за социјални рад*, Социолошки преглед, вол. LV, бр. 3/2021, стр. 1150.

⁵⁰ Поред наведених, мању улогу имају и „друге установе у области деље, социјалне заштите, образовања, васпитања и здравства (у даљем тексту: државни органи и установе надлежне за примену овог закона), као и тела за родну равноправност на нивоу локалних самоуправа“. Чл. 7 ст. 2 Закона о спречавању насиља у породици (ЗСНП).

⁵¹ Чл. 31 ст. 1 ЗСНП.

⁵² Посебан протокол о поступању Центара за социјални рад- органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима, Београд, 2013. (<https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>), приступљено 11. 04. 2022. године, стр. 13.

⁵³ Исто, стр. 17.

као „особа која трпи насиље, или породица или социјална група у заједници у којој се насиље дешава а која користи услуге центра за социјални рад- органа старатељства у задовољавању потреба и која без подршке тог органа не може достићи или одржати квалитет живота или заштитити своја права“.⁵⁴

Ова материја делимично се поклапа са претходним излагањем о кривичноправној заштити малолетних лица као жртава кривичних дела јер се малолетна лица јављају, између осталих, као жртве кривичног дела насиља у породици⁵⁵. Међутим, насиље у породици врши се и над женама, као и над мушкарцима а бављење овом материјом треба да обухвати не само жртву већ и починиоца кривичног дела⁵⁶. Спречавање кривичног дела треба да обухвати не само кривичноправну већ и грађанскоправну заштиту, али и да узрокује покретање неких других поступака. У Посебном протоколу о поступању центара за социјални рад- органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима из 2013. године наведена је статистика поступака покренутих по службеној дужности поводом насиља у породици за 2011. годину где су идентификовани следећи поступци: поступак за одређивање мере заштите од насиља у породици по Породичном закону, поступак за лишење родитељског права, поступак за делимично лишење родитељског права, поднета кривична пријава због извршења кривичног дела

⁵⁴ Исто, стр. 15.

⁵⁵ У Закону о спречавању насиља у породици регулисано је да ће се његове одредбе примењивати на пружање заштите и подршке жртвама кривичних дела таксативно набројаним у закону као и на сарадњу у спречавању насиља у породици у кривичним поступцима који се воде за наведена кривична дела: прогањање (чл. 138а КЗ); силовање (чл. 178. КЗ); обљуба над немоћним лицем (чл. 179. КЗ); обљуба над дететом (чл. 180. КЗ); обљуба злоупотребом положаја (чл. 181. КЗ); недозвољене полне радње (чл. 182. КЗ); полно узнемиравање (чл. 182а КЗ); подвођење и омогућавање вршења полног односа (чл. 183. КЗ); посредовање у вршењу проституције (чл. 184. КЗ); приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетних лица за порнографију (чл. 185. КЗ); навођење детета на присуствовање полним радњама (чл. 185а КЗ); запуштање и злостављање малолетног лица (чл. 193. КЗ); насиље у породици (члан 194. КЗ); недавање издржавања (чл. 195. КЗ); кршење породичних обавеза (члан 196. КЗ); родоскврнуће (чл. 197. КЗ); трговина људима (чл. 388. КЗ); друга кривична дела, ако је кривично дело последица насиља у породици.

⁵⁶ Код учиниоца кривичног дела врши се процена ризика како би се видело да ли има потребе за изрицањем хитних мера предвиђених законом. Том приликом „води се рачуна о томе да ли је могући учинилац раније или непосредно пре процене ризика учинио насиље у породици и да ли је спреман да га понови, да ли је претио убиством или самоубиством, поседује ли оружје, да ли је ментално болестан или злоупотребљава психоактивне супстанце, да ли постоји сукоб око старатељства над дететом или око начина одржавања личних односа детета и родитеља који је могући учинилац, да ли је могућем учиниоцу изречена хитна мера или одређена мера заштите од насиља“ (чл. 16 ст. 2 Закона о спречавању насиља у породици).

насиља у породици, поступак за лишење пословне способности извршиоца насиља, принудна хоспитализација насилника по одредбама ЗВП и парнични поступак за заштиту права детета.⁵⁷ Мишљења смо да се свеобухватна и мултисекторална заштита од насиља у породици треба одвијати на више нивоа: 1) заштита од насиља у породици треба узроковати покретање различитих врста поступака; 2) треба изнедрити сарадњу и координацију бројних установа и органа и 3) треба захтевати усмерене акције према различитим субјектима (не само према жртвама кривичног дела већ и према починиоцима и другим члановима породице).

5. Закључак

Из свега наведеног, можемо закључити да је интензивна сарадња међу тужилаштвима, судовима, полицијским управама и центрима за социјални рад, с једне стране, као и све већи број пружених услуга центара за социјални рад у кривичном поступку са друге стране, кључни предуслов за успешну реализацију заштите малолетних лица као починилаца и жртава кривичних дела, као и заштите других жртава код кривичног дела насиља у породици. Сарадња са центрима за социјални рад постоји у кривичним поступцима према малолетницима, она је присутна и у поступцима у којима су деца жртве и сведоци кривичних дела⁵⁸. Центри за социјални рад повећавају своје капацитете у погледу пружања подршке жртвама кривичних дела, форензички интервју са дететом могуће је успешније и сврсисходније обављати у просторијама центра за социјални рад те такав пример можемо навести као позитивну праксу. Чворовић, Д., Оташевић, Б. и Вранешевић, М., у свом делу долазе до закључка да је „генерални утисак да сарадња у случајевима насиља у породици постоји између полиције, тужилаштва, суда и центра за социјални рад“⁵⁹. Међутим како даље образлажу, насиље у породици и даље представља огроман проблем те међусобна сарадња кривичнопроцесних субјеката није довољна⁶⁰.

Чини нам се да је адекватна примена законских норми кључна за подизање сарадње органа поступка са центром за социјални рад на виши ниво. Потребно је радити првенствено на квалитету сарадње и пружања услуга. То даље значи

⁵⁷ Посебан протокол о поступању центара за социјални рад- органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима, Београд, 2013. (<https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>), приступљено 11. 04. 2022, стр. 4.

⁵⁸ Види: статистички приказ у Посебном протоколу о поступању центара за социјални рад - органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима, Београд, 2013. године стр. 4 и 5 и истраживање спроведено у Чворовић, Д., Оташевић, Б., Вранешевић, М., *нав. чланак*, стр. 1145-1147.

⁵⁹ Чворовић, Д., Оташевић, Б., Вранешевић, М., *нав. чланак*, стр. 1147.

⁶⁰ *Исто*, стр. 1147-1148.

да је законски темељ добро постављен, али да примена норми не треба бити само формална, како би се испоштовао тражени захтев, већ да се суштински и са разумевањем приступа сваком конкретном случају. Међусобна сарадња није сама себи циљ, тражење и давање мишљења центра за социјални рад није само „обавеза коју треба испунити“ како не би дошло до повреде процедуралних одредби кривичног поступка. Стандардима у погледу поштовања „најбољег интереса детета“ и спречавања секундарне виктимизације треба баратати обазриво а не позивати се на један од њих у циљу другог и обрнуто. Ни у погледу квантитета пун капацитет сарадње још увек није постигнут јер у највећем броју поступака центар не пружа све потребне и предвиђене услуге већ само неке од њих.⁶¹

*Marija Milojević, LL.M., Research Associate
Faculty of Law, University of Kragujevac*

SERVICES OF SOCIAL WORK CENTER PROVIDED IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

In this paper, the author deals with the role of the Center for Social Work in criminal proceedings. In her introductory remarks, the author points out the reasons she was guided by when deciding to deal with this problem and the need for a comprehensive overview of the services provided by the Center for Social Work to criminal procedure bodies and other subjects in the procedure. Then, the participation of the Center in a special type of procedure against juvenile offenders is analyzed. In addition, the Center for Social Work participates in criminal proceedings in which a child or a minor appears as a victim or a witness to a crime. In that part, the service of conducting a forensic interview with a child is analyzed, which can also be conducted in the premises of the Center for Social Work by trained individuals employed in the Center. Finally, the paper covers and highlights the specifics of the services of the Center for Social Work in the case of committing the crime of domestic violence. The conclusion emphasizes the importance of

⁶¹Види: Банић, М., Стевановић, И., *нав. дело*, стр. 34. Аутори сматрају да, према извршеном истраживању, центар за социјални рад је недовољно заступљен у кривичним поступцима који се воде за дела извршена на штету малолетних лица, посебно у процесу прикупљања података о учињеном кривичном делу, као и у процесу заштите детета од секундарне виктимизације и трауматизације у поступку.

multisectoral cooperation, which is crucial in conducting criminal proceedings in which the private sphere of individuals is involved (in domestic violence) or in conducting criminal proceedings against juvenile offenders or proceedings in which minors are victims or witnesses of criminal offenses where, regarding their age, there are particularly vulnerable subjects.

Key words: *criminal procedure against minors, Center for Social Work, guardianship authority, forensic interview with a child, domestic violence as criminal offense, particularly sensitive witness, victim of a criminal offense, multisectoral cooperation.*

Литература

- Банић, М., Стевановић, И., *Како до правосуђа по мери детета - Заштита деце жртава у кривичним поступцима и стање у пракси у Републици Србији*, Београд, 2015.
- Ђурђић, В., *Кривично процесно право - посебни део*, Ниш, 2017.
- Живанић, С., Бранковић, И., Шарац, Н., *Налаз и мишљење органа старатељства у кривичном поступку према малолетницима - Смернице за стручне раднике центра за социјални рад*, Београд, 2017.
- Илић, И., *Процесна заштита малолетних жртава злостављања и занемаривања*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, год. 52, бр. 66/2014.
- Ишпановић Радојковић, В. и др. *Заштита детета од злостављања и занемаривања - Примена Општег протокола*, Београд, 2011.
- Ковачевић, М., *Међународни стандарди у области кривичних санкција и мера за малолетнике - докторска дисертација*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2013.
- Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Виктимологија*, Ниш, 2012.
- Константиновић Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, Ниш, 2011.
- Константиновић Вилић, С., Николић Ристановић В., Костић, М., *Криминологија*, Ниш, 2012.
- Маршавелски, А., Бернеш, А., *Темељни актуални проблеми крајње нужде у контексту примјењивости ресторативне правде // Казнено право: синергија теорије и праксе*, Зборник радова у част професора Петра Новоселца, Загреб, 2018.
- Маршавелски, А., Иванушић, К., *Ресторативна правда у казненоправној теорији и пракси*, Хрватски летопис за казнене знаности и праксу, вол. 28, бр. 2/2021.
- Перић, О., *Коментар Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица*, Београд, 2007.
- Салић, Н., Лучић, Е., Рамић, С., *Центар за социјални рад као орган старатељства у поступку породичног посредовања*, ДХС, часопис Филозофског факултета у Тузли, бр. 4/2018.

- Соковић, С., *Услуге центара за социјални рад у примени васпитних налога и у извршењу кривичних санкција изречених малолетним учиниоцима кривичних дела*, Зборник радова: XXI век – век услуга и Услужног права, књ. 12, Крагујевац, 2021.
- Стакић Ђ., *Пажња, говори дете- процес, стратегије и методологија форензичког интервјуа са децом*, Београд, 2019.
- Стевановић, И., Колаковић Бојовић, М., *Информационе технологије у служби заштите детета у кривичном поступку*, (https://www.academia.edu/66876654/Informacione_tehnologije_u_slu%C5%BEbi_za%C5%A1tite_deteta_u_krivici%C4%8Dnom_postupku), приступљено 11. 04. 2022.
- Стевановић, И., *Моје право да будем заштићен - Кривичноправна заштита малолетних лица као титулара основних људских права и слобода*, Београд, 2014.
- Хрнчић, Ј., Радоичић, А., *Анализа праксе предлагања суду васпитног налога или васпитне мере од стране центара за социјални рад*, Годишњак Факултета политичких наука Универзитета у Београду, год. 12, бр. 19/2018.
- Чворовић, Д., Оташевић, Б., Вранешевић, М., *Мултисекторска сарадња у случајевима насиља у породици из угла Центра за социјални рад*, Социолошки преглед, вол. LV, бр. 3/2021.
- Шполић, Н., Јанковић Јовановић, А., *Анализа имплементације домаћег законодавства, међународних докумената и опитеприхваћених стандарда међународног права који се односе на заштиту деце од насиља, злостављања и занемаривања - Са фокусом на заштиту најбољег интереса детета приликом пружања судске заштите од насиља, злостављања и занемаривања*, Комитет правника за људска права, (<https://www.ombudsman.rs/attachments/article/4540/Za%C5%A1tita%20deteta%20od%20Onasilja,%20zlostavljanja%20i%20zanemarivanja.docx>), приступљено 11.04.2022.године;
- Шкулић, М., *Малолетничко кривично право*, Београд, 2011.
- Braithwaite J., *Restorative justice and de-professionalization*, The Good Society, бр. 13(1), 2004.
- Jones, G. W., *Working with the Courts with Child Protection*, U.S. Department of Health and Human Services Administration for Children and Families Administration on Children, Youth and Families, Childrens Bureau Office on Child Abuse and Neglect, 2006.
- Van Krieken, R., *Сиромаштво друштвене контроле: објашњавање моћи у историјској социологији државе социјалног старања*, Теме - часопис за друштвене науке, бр. 1-4/2001.
- Wenke, D., Радосављев Кирићански, Ј., *Саслушање деце која су жртве експлоатације и трговине људима и деце у ризику: водич за праксу за комуникацију прилагођену деци и вођење интервјуа ради добијања тачних и поузданих исказа од деце*, Савет Европе, 2021.

Правни извори

- Анализа рада центара за социјални рад у Црној Гори*, Представништво UNICEF-а у Црној Гори, Подгорица, 2019. (<https://www.unicef.org/montenegro/sites/unicef.org.montenegro/files/2019-08/Analiza%20Rada%20CSR%20MNE%20-%20Web.pdf>) приступљено 11. 04. 2022.
- Законик о кривичном поступку (Сл. гласник РС, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014 и 35/2019).
- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (Сл. гласник РС, бр. 85/2005).

- Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета из 1989. (Сл. лист СФРЈ - Међународни уговори, бр. 15/90 и Сл. лист СРЈ - Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97).
- Закон о социјалној заштити (Сл. гласник РС, бр. 24/2011).
- Закон о спречавању насиља у породици (Сл. гласник РС, бр. 94/2016).
- Кривични законик (Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019).
- Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања 2005. год. (<https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Opsti%20protokol%20zlostavljanje%20i%20zanemarivanje%20deca.pdf>), приступљено 11. 04. 2022.
- Породични закон (Сл. гласник РС, бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015).
- Посебан протокол о поступању Центара за социјални рад- органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима, Београд, 2013. (<https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Posebni%20protokol%20MRZSP%20nasilje%20u%20porodici.pdf>), приступљено 11. 04. 2022.
- Посебни протокол о поступању правосудних органа у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања, Београд, 2009. (<https://arhiva.mpravde.gov.rs/images/Posebni%20protokol%20-%20pravosudje.pdf>), приступљено 11. 04. 2022.
- Правилник о организацији, нормативима и стандардима рада центара за социјални рад (Службени гласник РС, бр. 59/2008, 37/2010, 39/2011. и 1/2012).
- Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила)- Резолуција 40/33 Генералне скупштине УН 1985.
- Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману (Токијска правила)- Резолуција 45/110 Генералне скупштине УН 1990.
- Law on Ratification of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, Official Gazette of the RS – international treaties, No. 12/2013;
- UNICEF, Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia, 2008.